

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Tymon de Haas, André van Holk, Martijn van Leusen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Albert Nijboer, Hans Peeters, Daniël Postma en Daan Raemaekers

Redactievoördinatie: Annette Hansen & Sarah Willemsen

Vormgeving: Siebe Boersma

Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: Annette Hansen

Foto omslag: Paardenskelet uit Ezinge, opgegraven in 1932, en bloc gelicht, maar ondersteboven getoond, collectie Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis. (Foto Henk Faber Bulthuis, Noordelijk Archeologisch Depot, Nuis). Zie artikel Prummel *et al.*

ISBN 9789491431777

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

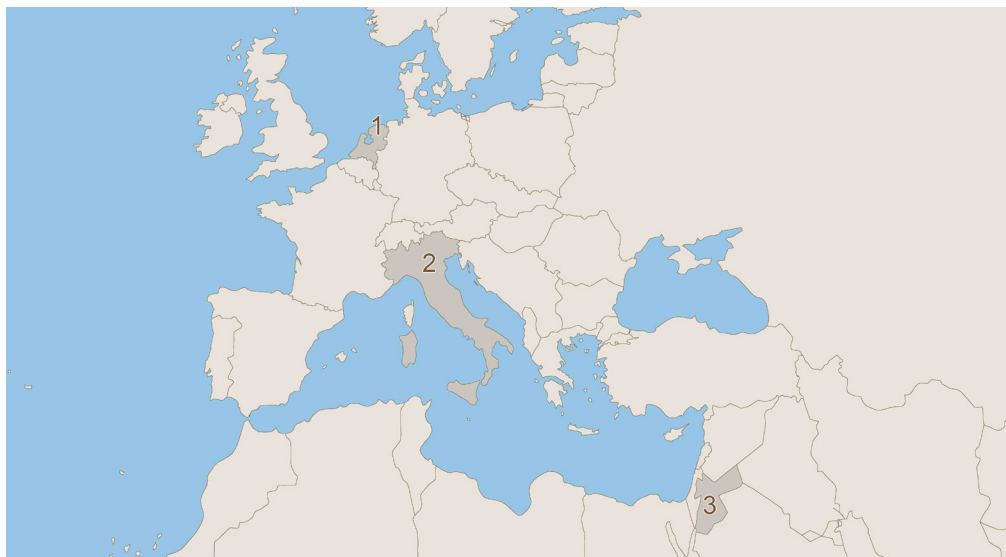
© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

25

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2014

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Jordanië

In dit nummer: 1) Biervliet, 2) De Wierhuizen, 3) Donderen, 4) Eernewoude, 5) Ezinge, 6) Flevoland, 7) Groningen, 8) Hoogkerk, 9) Leeuwarden, 10) Mensingeweer en 11) Steenwijk

Inhoud

VOORWOORD	VII
FRITS VREDE Botanische resten aangetroffen in de overgangperiode van het Eemien naar het Weichselien (Gr).	1
M.J.L.TH. NIEKUS, L. JOHANSEN & D. STAPERT Een vuistbijl en andere nieuwe middenpaleolithische vondsten rond het glaciële bekken van Steenwijk (Dr. en Ov.)	7
WIEKE DE NEEF, MARTIJN VAN LEUSEN, KAYT ARMSTRONG, NIKOLAAS NOORDA & JELMER WUBS Terra Masseta: verlaten land	19
W.A.B. VAN DER SANDEN Een bronzen dolkklng uit het dal van de Grote Masloot bij Donderen (Dr.)	29
ELIZABETH WEISTRA 'Arte Dedalica' in Zuid-Italië: twee 'nieuwe' terracotta wijgeschenken	35
FILMO VERHAGEN, TYMON DE HAAS EN GIJS TOL Romeinse pleisterplaatsen en hun ommeland in de Pontijnse vlakte	41
EGGE KNOL, WIETSKE PRUMMEL, ANNET NIEUWHOF & HANS VAN DER PLICHT Een oude merrie uit een Friese terp	49
ANNIKA KROPP, EVELIEN M. WITMER & GIJS W. TOL De Romeinse kookpotten van Tell Abu Sarbut (Jordanië)	57
VINCENT VAN VILSTEREN Voor een dubbeltje op de eerste rij - bijzondere bronzen potjes uit Noord-Nederland	65
HENNY GROENENDIJK & SONJA KÖNIG Een rijk versierde, laat-middeleeuwse pareerstang uit Mensingeweer (De Marne, Gr.)	75
ADRIE UFKES & KO LENTING Middeleeuwse lakenhandel in een 14 ^e -eeuwse stadsuitleg in Biervliet (Zl.)	83
ERIK WIJSHAKE & ANNIKA KROPP Een zilveren horloge uit scheepswrak OL 79 (Flevoland)	91

SONJA FILATOVA & YFTINUS VAN POPTA	
Voedsel of verpakkingsmateriaal? Botanische resten in scheepswrak OL 79 (Flevoland)	99
ANDRÉ VAN HOLK	
Archeologie in het beeldverhaal	107
KARLA DE ROEST	
Dynamische musea, statische vitrines. De prehistorie van Nederland tentoongesteld	119

Voorwoord

Vijfentwintig jaar *Paleo-aktueel*! Een mooi moment om aan de hand van de in dit nummer bijeengebrachte artikelen kort te reflecteren op ontwikkelingen die de archeologie te Groningen als discipline heeft doorgemaakt sinds het verschijnen van het eerste nummer van *Paleo-aktueel* in 1990.

Het valt op dat interdisciplinariteit in het onderzoek van het Groninger Instituut voor Archeologie nu eerder regel dan uitzondering is. Daarbij spelen de laboratoria van het GIA en het Centrum voor Isotopenonderzoek een grote rol. Zo wordt in dit nummer botanisch onderzoek aangewend om gegevens te verzamelen bij het onderzoek van scheepswrakken, wordt isotopenonderzoek verricht aan het botmateriaal van paardenskeletten uit terpen om voedselpatroon en graasgebied te bepalen, wordt materiaalonderzoek verricht aan bronzen voorwerpen en zien we hoe in de surveyarcheologie geografische informatiesystemen en geofysica een niet weg te denken rol hebben ingenomen. We kunnen ons verheugen in het feit dat de inzet van natuurwetenschappelijke methoden, *hallmark* van het GIA, is meegegroeid met de eisen die we aan modern archeologisch onderzoek moeten stellen, en goed ingebed is in gedegen veldwerk en artefactstudies ondersteund door capabele veldtechnici en tekenaars.

Over de interesses van de onderzoekers kunnen we kort zijn, allen worden gedreven door nieuwsgierigheid om de archeologische, maatschappelijke en historisch context van landschap, landgebruik, nederzettingssporen en vondsten te begrijpen. Daarin is niets veranderd gedurende de afgelopen 25 jaar. Dat geldt ook voor het moeiteloos samengaan van onderzoek in verre oorden en onderzoek dichterbij huis en de vele contacten die het GIA heeft met binnen- en buitenlandse onderzoekers en onderzoeksinstituten. Wat de noordelijke provincies aangaat zien we aan de hand van de bijdragen en hun auteurs - die meer dan eens van 'buiten' komen - dat het GIA nog steeds stevig verankerd is in het noord-Nederlandse archeologische bestel. Wat wél is veranderd is de grotere aandacht voor maatschappelijke kennisbenutting, een ontwikkeling die, zoals in het voorwoord van *Paleo-aktueel* 24 gesteld door mijn voorganger directeur GIA, Daan Raemaekers, een steeds grotere rol zal gaan innemen in het archeologisch onderzoek van het GIA - en dus in de *Paleo-aktueel*. De kritische bijdrage van researchmasterstudente Karla de Roest in deze aflevering is daar een goed voorbeeld van. Maar laten we verstandig zijn en als gedreven onderzoekers kennisbenutting niet de onderzoeksagenda gaan laten bepalen, maar het gewoon opvatten als een intrinsiek onderdeel van professioneel interdisciplinair archeologisch onderzoek.

Tot slot de presentatie. Wie *Paleo-aktueel* 1 naast 25 legt, zal opmerken dat de hedendaagse digitale technieken de presentatie in woord en beeld van de artikelen in *Paleo-aktueel* veel aantrekkelijker hebben gemaakt. Maar belangrijker nog is vast te stellen dat de informatieve waarde van de illustraties, of het nu om vuistbijlen of siteverspreidingen gaat, is opgeschaald. Daarbij is - en dat is het mooie - het gedetailleerde ambachtelijke werk in het veld of op de tekenkamer basis en uitgangspunt gebleven!

Ik wil hier Daan Raemaekers, namens alle GIA medewerkers, van harte bedanken voor acht jaar stimulerend directeurschap, een periode waarin op onderzoeksgebied veel goeds is gebeurd.

Het past ons om aan het einde van dit voorwoord vriend en collega Jan Delvigne te herinneren, overleden op 21 juli 2014 ten gevolge van een ziekte die een steeds grotere wissel trok op zijn vermogen als fysisch geograaf veldonderzoek te doen. Jan was vanaf eind jaren '90 nauw betrokken bij met name het veldonderzoek van GIA's mediterrane archeologen in midden- en zuid-Italië en op de Krim. Daar zette hij gedurende vele campagnes zijn uitzonderlijke veldexpertise, zijn liefde voor landschapsgenese en zijn niet aflatende humor in om de archeologen te helpen de landschappelijke context van hun werk beter te begrijpen. Jan wist zijn bevindingen in uitermate heldere taal en tekeningen op papier te krijgen, hetgeen heeft geresulteerd in vele bijdragen aan publicaties van archeologisch onderzoek, zowel over het mediterrane gebied als dicht bij huis over zijn woonplaats het wierdendorp Ezinge en het cultuurlandschap Middag-Humsterland. Jan was de spil van het museum Wierdenland dat in 1994 werd geopend in het voormalig stadhuis te Ezinge en was een belangrijke initiatiefnemer bij de totstandkoming van het nieuwe museum dat in 2008 zijn deuren opende. Op grond van zijn verdienste werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau. Jan toonde een grote interesse voor het leven van persoon Van Giffen waar hij tot op het einde van zijn leven biografisch onderzoek naar bleef doen, zo goed en zo kwaad als het ging. Jan was een docent *pur sang* die vele studenten van het Archeologisch Instituut de beginselen van de fysische geografie heeft bijgebracht, bij voorkeur – en als het aan Jan lag – uitsluitend in het veld. De foto laat Jan in zijn natuurlijke omgeving zien, het fysieke landschap waarvan de schoonheid voor hem lag in het begrip ervan.

*Veldwerk 2006 in Calabrië, Italië.
(Foto Siebe Boersma, RUG/GIA).*

Peter Attema
Directeur GIA

Een zilveren horloge uit scheepswrak OL 79 (Flevoland)

Erik Wijshake & Annika Kropp¹

Inleiding

In oktober 1959 is op kavel OL 79 een scheepswrak aangetroffen en bij de toenmalige Rijksdienst voor de IJsselmeerpolder gemeld². Een aantal dagen na de melding zijn de resten verkend en werd geconstateerd, dat het om een vrij compleet schip ging. Het schip lag 612 m uit de Hanzeweg en 25 m uit de kavelsloot L 78 en L 79 en had een lengte van 16,5 m en een breedte van 4,5 m. Tijdens de eerste verkenning werd besloten om het scheepswrak te reserveren voor systematisch onderzoek.

In 1985 is het schip voor de tweede keer verkend door de afdeling scheepsarcheologie van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders. Vastgesteld werd dat het schip in erg slechte staat verkeerde, waardoor de constructie nauwelijks herkenbaar was. Wel was het mogelijk vast te stellen, dat het om een vrachtschip ging dat tegen het einde 18e eeuw is vergaan². Vanwege de slechte staat van conservering is besloten het wrak in 1986 op te graven. Het duurde echter nog tot 2013 tot dat het scheepswrak systematisch is opgegraven door de IFMAF (*International Fieldschool for Maritime Archaeology Flevoland*).

Tijdens de verkenning in 1985 zijn diverse voorwerpen uit het scheepswrak geborgen, waaronder aardewerkscherven, een kruik, 483 koperen en zilveren munten, koperen en zilveren schoengesp en een zilveren horloge met ketting². Het horloge is door de auteurs aan een onderzoek onderworpen. De voorlopige resultaten van dit onderzoek zullen hier worden gepresenteerd en bediscussieerd.

Tijdens het onderzoek is bijzondere aandacht besteed aan de herkomst van het horloge en wie de eigenaar was. Deze informatie zou licht kunnen werpen op de sociale positie van de opvarenden van het schip op kavel OL 79.

Materiaal en methode

Het onderzoek is gebaseerd op het zilveren horloge (fig. 1). Andere vondsten worden niet in detail besproken. Het onderzoek is gestart met een gedetailleerde materiaalstudie. Deze studie was gericht op kenmerken die een indicatie kunnen geven over de maker van zowel het horloge als de kast en de bijhorende ketting. Op de kast van het horloge zijn vier zilvermerken (fig. 2) zichtbaar, waarvan de betekenis is onderzocht. Aanvullend op het materiaalonderzoek is de documentatie over het scheepswrak en de bijbehorende vondsten bestudeerd en is contact opgenomen met Lucas van Dijk, de conservator die betrokken was bij de verwerking van de vondsten uit 1985.

Vanwege onduidelijkheden over de identiteit van de zilversmid is contact opgenomen met experts uit Engeland op het gebied van zilver. Hierop volgend is een uitgebreide literatuurstudie verricht, die de volgende (voorlopige) resultaten heeft opgeleverd.

Het horloge

Een belangrijke informatiebron over een horloge is de maker. Aan de voorzijde van het horloge is in blokletters een deel van de naam van de horlogemaker gegraveerd "... WETMAN", onder de naam staat: "London". Op de achterzijde is de naam met krulletters

Fig. 1. Overzichtsfoto van het zilveren horloge met bijbehorende ketting (RCE).

ingegraveerd, nu met een deel van de voor-naam: “Tho. Swetman”. Onder de naam staat weer “London” daaronder staat het nummer van het horloge: “5633”.

“Tho.” is een veelgebruikte afkorting voor Thomas. Ondanks dat de naam aan de voorzijde deels mist en aan de achterzijde moeilijk leesbaar is, is het alsnog gelukt de horlogemaker te achterhalen. Het gaat om Thomas Swetman.

The Worshipful Company of Clockmakers was (en is) het toonaangevende klokmakers-gilde in Engeland. Swetman was daar geen lid van, waardoor er weinig documentatie over hem te vinden is. Er zijn twee publicaties waarin hij wordt genoemd. In G.H. Baillie et al.’s “Watchmakers and Clockmakers of the

World” (1969) staat Swetman beschreven als een horlogemaker die actief was rond 1750. In “Britten’s Old Clocks and Watches and their Makers” (Baillie *et al.*, 1973) wordt vermeld dat Swetman actief was tussen 1735 en 1765. Meer informatie over Swetman is niet aanwezig.

Het onderdeel in klokken en horloges dat er voor zorgt dat de drijfkracht van de aandrijving gedoseerd wordt overgebracht, is het *échappement*, ook wel gang genoemd. De gang bestaat uit twee onderdelen: de gangregelaar en het gang- of schakelrad. Het gangrad wordt aangedreven door een veer of een gewicht. Alle andere onderdelen in het horloge worden aangedreven door het gangrad. De gangregelaar voorkomt dat alle energie van de veer

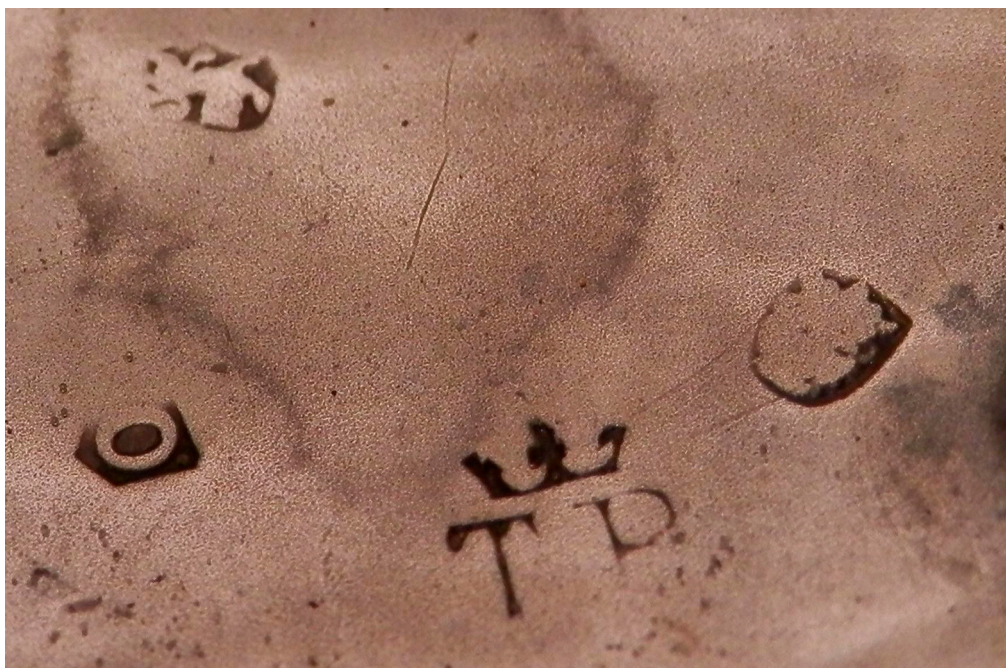

Fig. 2. Detailfoto van de zilvermerken aangetroffen aan de binnenkant van de horlogecast (Foto auteurs).

of het gewicht in één keer wordt opgebruikt (Stoimenov *et al.*, 2011: p. 17).

De vondst uit OL 79 betreft waarschijnlijk een horloge met *spillegang* (zie fig. 3). De tanden van het gangrad (AB) hebben bij de spillegang een speciale zaagtandvorm. Door deze speciale vorm wordt bij de spillegang het gangrad ook wel kroonrad genoemd. Bij een spillegang bestaat de gangregelaar (ab) uit een pennetje met twee lepels die onder een hoek van 90° ten opzichte van elkaar staan. Door de speciale zaagtandvorm van het gangrad worden de lepels van de gangregelaar om de beurt in tegenovergestelde richting weggedrukt. Op deze manier wordt de snelheid gereguleerd en is tijdsaanduiding mogelijk. De spillegang is het oudste *échappement* en werd al gebruikt in klokken in de 13e eeuw. Horloges met spillegang werden voor het merendeel gemaakt vanaf de 16e eeuw tot het eind van de 19e eeuw (Stoimenov *et al.*, 2011: p. 17).

Het uurwerk zat opgeborgen in een kast van zilver. Aan de binnenzijde van deze kast zijn vier zilvermerken zichtbaar (fig. 2). Deze zilvermerken hebben betrekking op:

1. De stad waarin de kast gemaakt is.
2. Het jaar van productie.
3. De maker/ zilversmid.
4. Het zilveragehalte van de kast.

Het stadswapen op de kast van het horloge is een luipaardkop met een baard en kroon. De luipaardkop is het zilvermerk van de stad Londen. De vorm en het uiterlijk van de luipaard veranderen vaak door de tijd. De bebaarde versie met kroon werd gebruikt vanaf de zestiende eeuw tot het begin van de achttiende eeuw (Diviš, 1976: 138-139). Deze datering wordt bevestigd door het jaarmerk.

Het jaarmerk bestaat uit een schild met een letter. Voor elk jaar wordt een nieuwe letter gebruikt. Eens in de twintig jaar veranderden

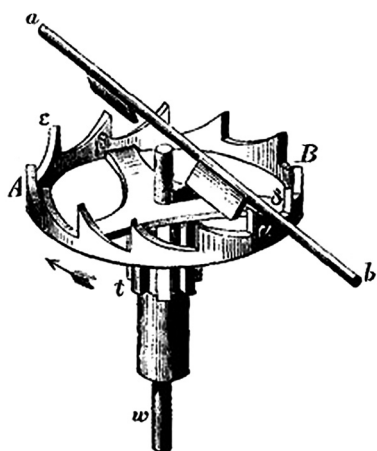

Fig. 3. Spillegang, ab = spil met lepels, AB = kroonrad, t = rondsel van het kroonrad (uit: Dony, F.L.M., 1988. *Handboek Antiek. Baarn: Tirion*).

de vorm van het schild en het lettertype van de letters. Het jaarmerk op de kast is een “O” in een schild met een platte bovenkant en een puntige onderzijde. De combinatie van deze stijl en letter is typerend voor de jaren 1729 tot en met 1730. De datering is vrijwel zeker, omdat de voorafgaande en de daarop volgende stijlen zeer verschillende lettertypen en schilden hebben. De jaarmerken werden elk jaar gewijzigd rond 29 mei, op het moment dat er nieuwe bestuurders van het klokmakersgilde werden verkozen.

De maker van de kast was in het geval van het horloge uit OL 79 moeilijk te achterhalen. Het makersmerk bestaat uit twee letters. De eerste letter is een “T”, de tweede letter is niet met zekerheid te bepalen. Het zilvermerk van de zilversmid zou een TB, TR of TP met een kroontje erboven kunnen zijn. Er zijn drie mogelijke zilversmeden van wie dit merk kan zijn. Het zou kunnen gaan om het geregistreerde merk van Thomas Beseley, omdat dit merk wordt beschreven als TB met een kroon. Beseley heeft dit makersmerk geregistreerd vanaf 1684 en andere horloges met

kasten vervaardigd door Beseley zijn bekend uit de periode 1695 tot circa 1714. Dat zou betekenen dat de datering van het zilverwerk niet klopt, tenzij Beseley nog ongeregistreerd heeft doorgewerkt tot 1730 of later. Een andere conclusie kan zijn dat Beseley niet de maker is. Het kan zijn dat zijn zoon hetzelfde merk heeft gebruikt. Hier zijn echter geen aanwijzingen voor.

Een vergelijkbaar horloge van Swetman met nummer 3298 is gevonden op een Engelse veilingspagina (<http://www.barometershop.com/Swetman.html>). Opvallend aan dit horloge is, dat de keurmerken overeen komen met de merken van het horloge uit OL 79. Alleen het jaarmerk is anders: een “P” in een schild met een platte bovenkant en een puntige onderzijde. Dit is het jaarmerk van 1730 tot en met 1731. Dit zilverwerk is dus een jaar later vervaardigd dan de kast van het horloge uit OL 79. Het meestersmerk is een TB met een kroon. Dit wekt de suggestie dat het meestersmerk van de kast van het horloge uit OL 79 hetzelfde zou moeten zijn. Volgens Clive Hickman van de [barometershop.com](http://www.barometershop.com) is Thomas Beseley de maker van de kast van het geveilde horloge. Dat zou betekenen dat ondanks de problematische datering het mogelijk is, dat Beseley ook de maker van de kast uit OL 79 is.

Andere mogelijke zilversmeden zijn Timothy Renou/ Renon of Thomas Potts. Timothy Renou/ Renon heeft een geregistreerd merk vanaf 4 december 1737 met TR als initialen en een kroon. Als Renou daarvoor met hetzelfde merk ongeregistreerd zou hebben gewerkt, zou hij de zilversmid van de kast kunnen zijn. Thomas Potts heeft vanaf 26 februari 1728 een geregistreerde merk TP, maar zonder kroon. Als hij een ongeregistreerd merk zou hebben met kroon, zou ook hij mogelijk de zilversmid kunnen zijn. Volgens Philip Priestley³ (schriftelijke mededeling) is het onwaarschijnlijk dat de definitieve maker kan worden achterhaald.

Naast het stadsmerk, jaarmerk en het merk van de maker wordt ook het zilveragehalte van de kast door middel van een merk aangegeven. Met het zilverkeurmerk wordt de puurheid van het zilver aangegeven. Door het merken van zilver is controle van het zilveragehalte mogelijk. Het zilverkeurmerk op de kast is een lopende leeuw (Diviš, 1976: pp. 132-133). De lopende leeuw staat voor Sterling .925 hetgeen betekent dat het zilveragehalte 92,5% bedraagt. De overige 7,5% bestaat uit koper. De toevoeging van koper is nodig, omdat zuiver zilver te zacht is voor praktisch gebruik.

Aan het horloge was een zilveren horlogeketting bevestigd (fig. 1). Aan deze fraaie chatelaine hangen een horlogesleutel, een signet, ook wel zegelstempeltje genoemd, en een bedeltje. Op het met bloemen versierde tussenstuk van de ketting staat het meesterteken KP in een rechthoek. Ook deze zilversmid kon tot nu nog niet geïdentificeerd worden. Onduidelijk is uit welk land deze smid afkomstig is, wat de identificatie verder bemoeilijkt. Het horlogesleuteltje is net als het tussenstuk van de ketting versierd met bloemmotieven en het sleuteldeel is afgebroken. Het signet (zegelstempeltje) is versierd met beeltenissen van planten, maar is niet voorzien van een monogram. Het bijbehorend bedeltje stelt een schip voor.

In de achttiende eeuw werd het voor mannen op het platteland en in vissersdorpen mode om aan hun horloges kettingen te dragen. De voorwerpen die zij aan deze kettingen hingen, bestonden uit een horlogesleutel, een signet en diverse bedeltjes die vaak betrekking hadden op het beroep van de drager (Wttewaall, 2003: 114). Als dit ook opgaat voor de horlogeketting uit OL 79, zou het bedeltje in de vorm van een schip er op kunnen duiden dat de schipper de eigenaar van het horloge is geweest.

Discussie

De waarde van een zilveren horloge uit de achttiende eeuw is moeilijk vast te stellen.

Om toch een idee te krijgen van de toenmalige waarde van horloges, worden de prijzen van horloges vergeleken met verschillende voorwerpen uit A.J. Schuurman's "Materiële cultuur en levensstijl" (1989). In deze publicatie worden de waarden gegeven van een groot aantal voorwerpen uit 1830, 1860 en 1890 in Oost-Brabant, Oost-Groningen en de Zaanstreek. De waarden uit Schuurman's boek zullen waarschijnlijk niet één op één overeenkomen met de prijzen van voorwerpen in de 18e eeuw, maar een indicatie van de waardeverhouding is wel mogelijk.

Voor dit onderzoek zijn de gemiddelde prijzen van zilveren horloges vergeleken met de gemiddelde prijzen van alledaagse kledingstukken, zoals een broek, vest en hemd. In 1830 is een zilveren horloge gemiddeld negen keer zoveel waard als de genoemde kledingstukken. In 1860 is een zilveren horloge gemiddeld zeven keer zoveel waard als de kledingstukken en in 1890 nog maar vier keer (Schuurman, 1989: 391-408). In de loop van de tijd neemt de relatieve waarde van horloges af. Dit wordt veroorzaakt door het duurder worden van kledingstukken en het goedkoper worden van horloges. Met dit in het achterhoofd kan worden aangenomen dat de prijs van een horloge uit de achttiende eeuw hoger was dan de prijs van een horloge in de negentiende eeuw. De exacte waarde van het horloge uit OL 79 kan niet worden bepaald, maar op basis van de cijfers van Schuurman en de bovenstaande aanname blijkt dat de aanschaf van een zilveren horloge in de 18^e eeuw toch een behoorlijke investering moet zijn geweest die niet iedereen zich kon veroorloven.

Afgezien van het feit dat een horloge een waardevol object was en voor de sier of als statussymbool kon worden gedragen, kan het ook een praktische functie hebben gehad.

Op zee kon men het horloge gebruiken om de werktijden in te delen of de vaarsnelheid van het schip te bepalen. Hiernaast kon met behulp van een uurwerk de lengtegraad

worden bepaald. Hiervoor moest men weten hoe laat het was in de thuishaven. Door deze tijd te vergelijken met de lokale tijd kon redelijk nauwkeurig de positie van het schip worden bepaald. De lokale tijd was te herleiden uit de zonnetijd, welke werd bepaald middels een zonnewijzer. De tijd in de thuishaven was af te lezen op een uurwerk. Dat uurwerk kon een horloge zijn, hoewel de voorkeur uitging naar chronometers, omdat deze een nauwkeuriger tijdsbeeld gaven.

Horloges zijn over het algemeen een ondervertegenwoordigde vondstcategorie. Dit geldt ook voor horloges uit scheepswrakken in Flevoland. In de opgegraven scheepswrakken in Flevoland zijn er in totaal zeven horloges aangetroffen. Vier horloges zijn gedateerd in de negentiende eeuw, een in de twintigste eeuw en van een horloge is de datering onbekend. Het horloge uit OL 79 is het enige exemplaar uit de achttiende eeuw. Van de zeven horloges zijn er vier van zilver, waaronder het uurwerk uit OL 79.

In totaal zijn er in Flevoland 422 scheepswrakken bekend, waarvan er ruim honderd tussen circa 1700 en 1900 zijn vergaan (Van Holk, 2014: 13). Uit deze periode is in zes van de ruim honderd wrakken een horloge aangetroffen. Hieruit blijkt dat horloge vondsten uiterst zeldzaam zijn.

Wat is de oorzaak van het geringe aantal vondsten van horloges? Horloges behoren tot de persoonlijke eigendommen. Dit maakt ze kostbaar voor de eigenaar, zowel in monetaire als gevoelsmatige zin. Horloges zoals uit OL 79 werden vaak in een broekzak of jaszak gedragen, in ieder geval dicht bij de eigenaar. In het geval van schipbreuk zal de eigenaar van het horloge in veiligheid proberen te komen. Als er tijd voor was, werden waardevolle spullen meegenomen. Aangezien het horloge toch al op het lichaam gedragen werd, was dit eenvoudig veilig te stellen.

Het horloge was niet de enige spectaculaire vondst uit OL 79. De zilveren schoengesp en een grote hoeveelheid munten (483

munten met een destijds (18^e eeuw) waarde van 75,38 gulden) zijn geen alledaagse vondsten. De aanwezigheid van deze voorwerpen roept de vraag op naar de reden van hun aanwezigheid. De mogelijkheid bestaat dat het horloge, de schoengesp en de munten opgeborgen lagen in het schip. Wellicht had de schipper net zaken gedaan en had het geld veilig opgeborgen. De schoengesp en het horloge konden een investering zijn of deel uitmaken van zijn zondagse kleren. Dat verklaart waarom hij deze gebruiksvoorwerpen niet bij zich droeg op het moment van schipbreuk. Deze hypothese wordt versterkt door het feit dat er geen leerresten aan of bij de gespen zijn gevonden. Dit betekent dat er ten tijde van de ondergang de gespen niet aan schoenen vast zaten. De ondergang van het schip kan vervolgens zo snel zijn gegaan dat er geen tijd meer was om waardevolle voorwerpen in veiligheid te brengen.

Conclusie

Het zilveren horloge uit scheepswrak OL 79 dat aangetroffen is tijdens een verkenning in 1985 is gemaakt in Londen. Thomas Swetman kon geïdentificeerd worden als maker van dit horloge. De zilveren kast waarin het horloge heeft gezeten is net als het horloge afkomstig uit Londen. Op basis van zilvermerken kon worden vastgesteld dat de kast in 1729 gemaakt is van .925 Sterling zilver. Ondanks het feit dat een aantal mogelijke makers in aanmerking komen voor de productie, kan de zilversmid van de kast niet worden geïdentificeerd. Op grond van de bedeltjes aan de horlogeketting wordt aangenomen dat het horloge eigendom was van de schipper. Om een beeld te krijgen van de positie van de schipper, is de relatieve waarde van het horloge bepaald. Daaruit werd duidelijk dat een horloge een luxe goed was in de periode waarbinnen het schip gezonken is. Op basis van het horloge kan worden aangenomen dat de schipper een hoge sociaaleconomische positie had.

Dankwoord

Graag willen we André van Holk bedanken voor de kans dit onderzoek te verrichten. Verder willen we ook Philip Priestley, David Boettcher, George White en Clive Hickman bedanken voor hun adviezen tijdens onze zoektocht naar de maker van de horlogekast.

A silver watch from shipwreck OL 79 (Flevoland)

The study presented in this paper is based on a silver watch that was found during the investigation of the shipwreck on lot OL 79 in 1985. The watch is a part of a greater assemblage of unusually rich finds originating from the shipwreck. Thomas Swetman, an active British watchmaker between 1735 and 1765, was identified as the watchmaker of the object under study. The place and date of origin were identified based on silver stamps found on the casing of the watch. Attached to the watch was a chain with a stamp, a broken watch key, and a charm that is in the shape of a ship, which indicates that the watch belonged to the captain. In addition to the study of the watch and chain, a literary study was conducted in order to reconstruct the social and economic status of the captain. The preliminary results presented might give an insight into the general status of shipping in 18th century society.

Noten

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen. (e.wijshake@student.rug.nl; a.k.kropp@student.rug.nl)
2. Dossier Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
3. Philip Priestley is expert op het gebied van Engelse zilvermerken. We hebben met hem gecorrespondeerd via e-mail.

Literatuur

- Aantekeningen scheepswrak op kavel OL 79 (Dossier Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).
- Baillie, G.H., 1969. *Watchmakers and Clockmakers of the World*. London, NAG Press.
- Baillie, G.H., F.J. Britten, C. Clutton, & C.A. Ilbert, 1973. *Britten's old clocks and watches and their makers : a historical and descriptive account of the different styles of clocks and watches of the past in England and abroad containing a list of nearly fourteen thousand makers*. London, Methuen in association with E. & F. Spon
- Diviš, J., 1976. *Silber-Stempel aus aller Welt*. Hanau, Verlag Werner Dausien.
- Dony, F.L.M., 1988. *Handboek Antiek*. Baarn, Tirion.
- Schuurman, A.J., 1989. *Materiële cultuur en levensstijl*. Utrecht, Landbouwniversiteit van Wageningen en HES Uitgevers B.V.
- Stoimenov, M., B. Popkonstantinović, L. Miladinović & D. Petrović, 2011. Evolution of Clock Escapement Mechanisms. *FME Transactions* 40 (2012), 17-23.
- Van Holk, A.F.L., 2014. Maritime Archaeology, Mind-set and Money. The IFMAF and the Zuiderzee. In: W.H. Metz, ed. 2014. *Zesendertigste Kroon-Voordracht. Maritime Archaeology*. Amsterdam, Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam.
- Wttewaall, B.W.G., 2003. *Nederlands Klein Zilver en Schepwerk 1650-1880*. Amsterdam, Uitgeverij Uniepers Abcoude.
- Barometershop 2014. *Swetman*. [online] Beschikbaar op: <<http://www.barometershop.com/Swetman.html>> [bezocht op 4-05-2014]

